

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

Болобан Олександр Володимирович
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 351.746.1
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

О.В. Болобан
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
Дацій Надія Василівна
(прізвище, ім'я, по батькові)
д. держ.упр., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

АНОТАЦІЯ

Болобан О.В. Інструментарій забезпечення національної безпеки України. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2022.

Обґрунтовано поняття національної безпеки та визначено національно-державний інтерес як основного інституту безпеки.

Доведено роль держави як суб'єкта національної безпеки та проведено аналіз концептуально-правових пріоритетів національної безпеки. Наведено інституційні інструменти територіальної безпеки та визначено трансформацію принципів національної безпеки України в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, громадянське суспільство, державний інтерес, інституційні інструменти, концепція, національна безпека, політика держави, пріоритети, принципи, розвиток інститутів, стратегія, територіальна безпека, трансформація.

ANNOTATION

Boloban Oleksandr. Instrumental tools for ensuring the national security of Ukraine. – Qualifying work based on the rights of a manuscript.

Qualifying work for obtaining an academic Master's degree specialized in 281 «Public management and administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2022.

The concept of national security is substantiated and the national-state interest as the main institution of security is defined.

The role of the state as a subject of national security is proved and the analysis of conceptual and legal priorities of national security is carried out. The institutional instruments of territorial security are given and the transformation of the principles of national security of Ukraine in the conditions of globalization is determined.

Key words: globalization, civil society, state interest, institutional instruments, concept, national security, state policy, priorities, principles, development of institutions, strategy, territorial security, transformation.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	7
1.1. Поняття національної безпеки	7
1.2. Національно-державний інтерес як основний інститут безпеки	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	21
2.1. Держава як суб'єкт національної безпеки	21
2.2. Концептуально-правові пріоритети національної безпеки	29
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	36
3.1. Інституційні інструменти територіальної безпеки	36
3.2. Трансформація принципів національної безпеки України в умовах глобалізації	41
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Модернізація нашої країни, орієнтована на формування нової моделі суспільного устрою, визначає головний зміст її соціально-політичного, правового та соціально-економічного реформування. Ця проблема безпосередньо пов'язана з питаннями надійності існування та стійкості розвитку країни, тобто з національною безпекою. При цьому безпека особистості, суспільства та держави – головний об'єкт діяльності зі створення інститутів та установ, що реалізують ідею єдності станів безпеки, які, абстрагують систему визнаних загроз та інтересів, передбачають запобігання цим загрозам та реалізацію відповідних інтересів. Тому очевидно, що концептуалізація національної безпеки безпосередньо пов'язана з історично певною сукупністю факторів, що впливають із поточних внутрішніх та міжнародних умов. Так, національна безпека представлена інституційною систематизованою сукупністю: економічна безпека, політична безпека, державна безпека та ін.

Національна безпека та її детермінованість такими факторами, як глобалізація та модернізація, стала предметом обговорення у роботах таких авторів, як В.П. Горбуліна, І.М. Дороніна, О.В. Зіневич, Г.В. Новицького, К.А. Кононенка, Г.П. Ситника. Принципи інституційного підходу до вивчення національної безпеки позначені на роботах О.С. Власюка, М.Ф. Криштановича, М.Г. Орел, В.А. Шахова, А.В. Янчука,

Мета дослідження полягає в інституційному аналізі національної безпеки держави у контексті трансформації її національно-державних інтересів та засобів протидії загрозам в умовах глобалізації.

Тому сама мета кваліфікаційної роботи досягається шляхом вирішення наступних **завдань**:

– обґрунтувати поняття національної безпеки;

- визначити національно-державний інтерес як основного інституту безпеки;
- довести роль держави як суб'єкта національної безпеки;
- провести аналіз концептуально-правових пріоритетів національної безпеки;
- навести інституційні інструменти територіальної безпеки;
- визначити трансформацію принципів національної безпеки України в умовах глобалізації.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення національної безпеки в умовах трансформації сучасної державності.

Предметом дослідження виступає інструментарій забезпечення національної безпеки України.

Методологічною основою дослідження виступають порівняльно-правовий та структурно-функціональний підходи, методи логіки, порівняння, історичний та теоретико-методологічний підходи, метод інституційного аналізу забезпечення національної безпеки.

Інформаційна база дослідження представлена указами Президента України, законами України, а також використані монографії, статті вітчизняних фахівців, документація особистого аналітичного центру геополітичних досліджень, особисті наукові дослідження здобувача.

Елементи наукової новизни полягають у напрямках вдосконалення інструментарію забезпечення національної безпеки держави через обґрунтування інституційних інструментів територіальної безпеки та визначення трансформації принципів національної безпеки України в умовах глобалізації.

Практична значимість дослідження. Висновки та основні ідеї дослідження кваліфікаційної роботи доведено до конкретних визначень, методик та рекомендацій. Матеріали кваліфікаційної роботи магістерського рівня можуть використовуватися в навчальному процесі при читанні лекційних

курсів з теорії держави, історії вітчизняної держави, управлінської конфліктології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Механізми управління розвитком території» (м. Житомир, жовтень 2021 р.); у вересні 2021 р. Англія – «Наукові горизонти – 2021» секція – державне управління; «Перспективи освіти: наука і техніка» секція – державне управління, були представлені результати дослідження на XVII міжнародній науково-практичній конференції у листопаді 2021 р., Польща.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження, складається із вступу, 3-х розділів, висновків та списку використаних джерел, який містить 53 джерела. Робота складає 61 сторінку, з них має додатки, що відповідає 5 сторінкам.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Поняття національної безпеки

Безпека пов'язана зі станом і заходом захищеності суб'єкта від погроз, шкоди, збитку або зла. Зазвичай поняття національна безпека «прагнуть висловити як певний стан через аналіз відповідних ознак: стан або положення об'єкта безпеки, коли для нього немає небезпеки, тобто змін властивостей в гіршу сторону; стан, що забезпечує достатню економічну і військову міць нації для протидії загрозам, що походять як від інших країн, так і зсередини власної країни; реальна здатність бути вільними від зовнішньої загрози; стан міжнародних відносин, що виключають порушення вільного світу або створення загрози безпеці народам в якій би то не було формі» [12, с. 49].

Цікава еволюція цього поняття в державній політико-правовій традиції. У XIX ст. під національною безпекою малося на увазі стан захищеності провідних світових держав, так і в порушенні балансу політичних сил, особливості. Так, виходячи з особливостей загроз, відмічалось [44, с.196]: «Небезпеки, попередженням яких і створюється безпеку в країні, представляють три категорії: деякі з них можуть загрожувати як окремій особі, так і цілому суспільству й державі, інші – безпосередньо уряду, треті – головним чином окремому громадянину ... Деякі небезпеки загрожують всій державі, але прямо і безпосередньо вони проявляються по відношенню до уряду».

У Радянському Союзі, аж до перебудови, це поняття обмежувалось такими ознаками, як безпека держави (політична безпека) і міжнародна безпека (зовнішня безпека, військова безпека). При цьому військова і політична безпека були предикатами поняття національна безпека. Перебудова внесла суттєві корективи в ці поняття. Проблема безпеки, крім традиційних аспектів

(військових і політичних), торкнулася і багато інших (зокрема, гуманітарні, екологічні).

Питання безпеки вперше настільки чітко були пов'язані не тільки з військовими і політичними аспектами, а й з економічними, гуманітарними, екологічними та іншими. В контексті доктрини нового політичного мислення було проголошено, що успішне вирішення проблеми забезпечення безпеки вимагає комплексного підходу: відмова ядерних держав від війни, справедливе врегулювання міжнародних конфліктів і зміцнення довіри, заходи щодо забезпечення недоторканності кордонів, запобігання міжнародного тероризму, пошук шляхів вирішення проблеми заборгованості, співпраця в сфері здійснення прав людини, мирне використання космосу і рішення інших глобальних проблем [6].

Тому саме сьогодні проблемам забезпечення національної безпеки приділяється так багато уваги. З розпадом Радянського Союзу світ зазнав значних змін, які полягають як у геополітичній перебудові впливу провідних світових держав, так і в порушенні балансу політичних сил, особливості сучасної глобалізації, що зачіпає життєво важливі інтереси всіх країн світового товариства. Не останню роль відіграють і екологічна криза, яка, по деяким оцінкам, часто має незворотні наслідки, бурхливо розвиваються і демографічні процеси, виснаження природних ресурсів, підвищене руйнування ефективності сучасних військових технологій. Велику роль відіграє і поширюється в світі міжнародний тероризм.

У цих умовах наша держава виявилася в дуже важкій історичній ситуації. З одного боку, військова агресія Росії зачіпає інтереси багатьох держав, впливаючи на всі глобальні процеси. З іншого боку, Україна сама має свої національно-державні інтереси. Тому економічні, політичні та інші трансформації порівнюються з критеріями забезпечення національної безпеки. Крім того, глобалізаційні тенденції надають істотний вплив і на внутрішнє життя країни, торкаючись її інституційних основ в економіці, політиці, праві, культурі та інших сферах, що також необхідно порівнювати з умовами

захищеності національних інтересів, не допускаючи послаблення державності як гаранта безпеки [6].

Цим пояснюється зростання уваги науки державне управління до проблеми забезпечення національної безпеки, починаючи з того часу, як світовий порядок став істотно змінюватися. При цьому є необхідність дослідження методологічного рівня проблеми, розробка підходів до самого феномену безпеки. Найважливішим етапом в цих дослідженнях є розробка поняття національна безпека, яка дозволяє «концептуалізувати її модель і створити систему ефективних критеріїв для розробки всієї сукупності засобів її забезпечення, основними серед яких, на нашу думку, є політичні, управлінські та правові засоби» [14, с. 57].

Так, існуючий законодавчий масив у сфері національної безпеки держави може знайти інституційну стійкість і визначеність лише при адекватному управлінському і юридично коректному визначенні національної безпеки, оскільки відповідно до цих понять, яке закріплене законодавством, будується її системно-структурна якість, яка може, як відповідати, так і суперечити національно-державним інтересам.

Сьогодні поняття безпеки визначається Законом України «Про національну безпеку України» [30] 2018 р. як «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз». Відзначаючи важливість самого факту прийняття цього закону, проте, слід сказати, що привертає увагу крайня абстрактність визначення національної безпеки, відсутність конкретно-історичного, соціокультурного і політичного змісту. Дане визначення безпеки не несе в собі прямих розпоряджень ні при постановці задач з даної проблеми, ні за основними напрямками їх реалізації. Отже, наступні нормативні акти відповідно до предмета свого регулювання корелюють із цим поняттям: «стан захищеності особи, майна, суспільства та держави»; «забезпечення особистої безпеки громадян», «забезпечення громадської безпеки»; «забезпечення економічної безпеки»; «військово-технічне забезпечення безпеки» [14].

Основним наслідком визначення національної безпеки законом є те, що її предмет поєднує у собі всі види безпеки. Деякі вчені [16; 26] сумніваються в доцільності даного підходу, відзначаючи нетрадиційність такого розуміння для нашої держави, що корениться у відповідній інтерпретації інтересу. Так, якщо в управлінській науці за кордоном національний інтерес розуміється як «цікавість народу і держави в цілому» [10, с. 19], то стосовно України між термінами національний інтерес і державний інтерес потрібно проводити різницю, оскільки історично вони часто не співпадали.

Коректним представляється наступне визначення національної безпеки держави: «Національна безпека України – це стан захищеності особистості, суспільства та держави від можливих внутрішніх та зовнішніх загроз, яке забезпечуватися збереженням суверенітету, територіальною цілісністю, у той час, як відносна самостійність повинна забезпечуватися досягненням стабілізації актив у забезпеченні суверенітету, єдності та неподільності території держави, стабілізації та подальшого соціально-економічного та духовно-морального розвитку» [1, с. 98; 13, с. 122]. На рисунку Додатка А показані складові національної безпеки. Перевага цього визначення в тому, що в ньому проблеми національної безпеки поставлені в площину прямої дії та орієнтовані у часі. Тут національна безпека держави як складна система містить такі загальносистемні ознаки та необхідні умови її функціонування, як цілісність, відносна самостійність та стійкість. При цьому цілісність повинна забезпечуватися збереженням суверенітету, територіальною цілісністю, у той час, як відносна самостійність повинна забезпечуватися досягненням стабілізації економіки у максимально короткі терміни та подальшим стійким її розвитком з елементами інтеграції у світове співтовариство. Стійкість має забезпечуватися раціональним і гнучким управлінням національною безпекою, тобто сукупністю скоординованих дій державних і громадських структур з подолання внутрішніх і зовнішніх загроз на основі Конституції України [21], законів та інших правових актів.

Головним документом, що визначає національні інтереси України та виробляє критерії розвитку країни, є Концепція (основи державної політики) національної безпеки України [31] як офіційно прийнята система поглядів та положень щодо захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз (політичного, економічного, військового, соціального, інформаційного, екологічного та іншого характеру) при наявних державою ресурсах, економічних, продуктивних і мобілізаційних можливостях. Як стрункої системи, що відповідає історично сформованим умовам внутрішніх і міжнародних умов обставин, Концепція [31] інтегрує державні концепції безпеки, відповідно до її видів, в єдину систему (політична, міжнародна, регіональна, військова, правоохоронна, соціальна, інформаційна, технологічна, екологічна та деякі інші види безпеки). Відповідно до Конституції України [21], задля забезпечення завдань національної безпеки держава передбачає функціонування відповідної структури органів влади та силових структур. При цьому захист національної безпеки є основним обов'язком держави та її голови. По суті, у Концепції [31] виражається воля держави щодо захисту її національних інтересів. Не будучи юридичним документом, вона передбачає систему інституційних заходів, формулюючи критерії для правових рамок, що створюють умови для розвитку державності та підстав політичної стратегії держави щодо подолання загроз національним інтересам та їх захисту. Крім того, згідно із законодавством України [30], поняття національна безпека включає норми захисту життя, здоров'я, прав і свобод особи, власності, безпеки суспільства і держави від злочинних посягань. Вона передбачає умови щодо реалізації екологічної, радіаційної безпеки населення, захищеності людей від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. Інституціоналізує стан захищеності особистості, суспільства і держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, а також стихійних лих і катастроф. Формулює норми щодо захисту відомостей, що становлять державну таємницю, безпеки продукції, життя, здоров'я та майна, безпеку антропогенного впливу на навколишнє природне

середовище, а також стихійних лих і катастроф та інших надзвичайних ситуацій, формулює систему ознак поняття надзвичайної ситуації (обставини на певній території, що склалася внаслідок продуктивних сил, економіки, збройних сил, взаємовідносини між особистістю, яка може спричинити або спричинила за собою людські жертви, шкоду здоров'ю людей або навколишньому природному середовищу, значні матеріальні втрати та порушення умов життєдіяльності людей). Крім цього, у законодавстві [32] містяться різні підвиди економічної чи господарської діяльності, наприклад, авіаційна безпека, військово-морська безпека, продовольча безпека та інші, які також входять як ознаки поняття національна безпека.

Таким чином, процес становлення правової держави та громадянського суспільства сучасної України пов'язаний з безперервним виникненням протиріч та їх рішенням. Виділено такі протиріччя: соціальні, економічні, політичні, національні, інтелектуальні, психологічні та інші. В результаті їх вирішення виникає новий якісний стан продуктивних сил, економіки, збройних сил, взаємовідносини між особистістю і суспільством, державою, природою. Найважливішу роль при цьому відіграє безпека особистості, суспільства і держави, стан і якість яких також є результатом цього процесу.

1.2. Національно-державний інтерес як основний інститут безпеки

Політика забезпечення національної безпеки держави грає ключову роль в цьому процесі. Відповідно, в умовах модернізації українського суспільства та держави, яка спрямована на створення та розвиток інститутів ринкової економіки, демократії, що визначається перспективою формування громадянського суспільства та правової держави, суб'єктом цієї діяльності є не тільки держава, а й кожна людина як суб'єкт суспільних відносин – особистість. Лише це гарантує захист національних інтересів.

Політика в сфері забезпечення національної безпеки формується всім суспільством і проводиться в життя політичним керівництвом країни, коли

визначаються мета та ставляться завдання щодо захисту національних інтересів, а також розробляються заходи, що відповідають вимогам міжнародного та національного законодавства, засоби їх досягнення.

Відповідно до сутності національної безпеки і її поняття, основною метою її забезпечення повинна бути захист життєво важливих інтересів всіх об'єктів безпеки, що реалізується її суб'єктами шляхом створення і підтримки умов, необхідних для цього [26, с.105]. Ці умови повинні забезпечувати розвиток особистості, суспільства і держави шляхом ціле направленої діяльності всіх суб'єктів національної безпеки, яка визначається і формулюється задачі політичним керівництвом країни в цій сфері.

Військові дії на сході України є не лише загрозою її національній безпеці, а й фактором дестабілізації міжнародної обстановки та, відповідно, загрозою міжнародній безпеці. У зв'язку з цим слід зупинитися на умовах прийняття України у НАТО. Торкаючись геополітичних інтересів України, це питання стосується і широкого спектра проблем, пов'язаних з європейською та глобальною безпекою, новою орієнтацією зовнішньої та військової політики держави.

Велику роль в цьому процесі грає активність зовнішньої політики України щодо вступу до НАТО. Очевидно, що програма «партнерство заради миру» [28] аж ніяк не вирішує завдань забезпечення національної безпеки України. Необхідні ефективніші кроки у відстоюванні своїх геополітичних інтересів. Прикладом у цьому плані є політика США [38; 39].

Тим часом ідея прав людини і її інституціоналізація в міжнародному праві і політиці залишається найважливішим засобом в побудови національної і глобальної систем безпеки. Так, у разі суперечності між інтересами національної безпеки і принципами захисту громадянських свобод повинна дотримуватися рівноваги, якщо немає загроз основним правам людини.

Розумний баланс інтересів національної безпеки і захисту громадянських свобод, про які йде мова, можна досягти лише за умови відкритої публічної влади. Тут важливо дотримання принципу розумної умови: держава повинна

застосовувати такі засоби, які дозволяють досягти поставленої мети, і при цьому найменш обмежують діяльність окремих осіб і найменш порушують їх права. Навіть в разі надзвичайного стану обмеження відносних прав можуть здійснюватися тільки в тій мірі і на такий період, яких явно вимагають особливості ситуації. В цілому, концепція прав і свобод людини адаптована законодавством як основа правової системи України [8].

Отже, питання дотримання прав людини входить у сферу забезпечення як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки країни. Відповідно до норм сучасної концепції прав людини, з питань національної безпеки повинна забезпечуватися свобода слова та свобода друку, включаючи заборони на попередні обмеження публікацій та мов, так само як і обмеження випадків, коли держава може застосовувати покарання за розголошення державної таємниці. При цьому попереднє обмеження означає розпорядження судових та інших державних органів, що забороняє опублікування окремих повідомлень. До них відносяться цензура, вимога отримати схвалення з боку органу виконавчої влади, але не законодавче визнання карним поширення певних повідомлень [43, с. 121]. Кожна особа має право отримувати інформацію в органів державної влади, включаючи інформацію з питань національної безпеки. Право на приватне життя, як і право на свободу пересування або справедливе судочинство, має поважатися, навіть якщо держава заявляє про загрозу інтересам національної безпеки.

В приватності, ніхто не може бути позбавлений права подорожувати за межами власної країни. Кожен громадянин має право на ефективний судовий захист у разі порушення закону службами безпеки, обов'язково включаючи право отримувати інформацію про подібні порушення. З метою забезпечення поділу влади служби безпеки, віднесені до виконавчої влади, мають відповідати перед законодавчою владою, якій, у свою чергу, мають бути гарантовані доступ до інформації, участь у призначенні керівників подібних служб, а також повноваження щодо визначення бюджету, достатні реалізації ефективного контролю [22].

Принципи функціонування норм сучасної концепції прав людини вимагають, щоб законодавці та інші зацікавлені громадяни мали право брати участь у прийнятті рішень з питань, що стосуються визначення цілей та завдань служб безпеки, а також дозволених законом засобів, якими вони мають право скористатися. При цьому держава зобов'язана надавати інформацію, яка має бути визнана необхідною та достатньою для здійснення права громадян на інформацію, за деякими винятками, необхідними для запобігання певним і очевидним збиткам національної безпеки. Жодна державна установа не повинна залишатися поза контролем з боку представників народу, оскільки інше унеможливить громадське обговорення питань, що належать до захисту національних інтересів. На рисунку у Додатку Б показані основні складові національних інтересів.

При демократичному режимі можуть існувати державні установи, що діють певною мірою таємно, для захисту деяких аспектів національної безпеки та її зміцнення. Щоб подібні секретні служби не загрожували громадянському суспільству, вони повинні підпорядковуватися закону та громадському контролю, як і всі інші державні установи. Повинен забезпечуватись незалежний судовий перегляд рішень органів влади щодо приховування інформації на користь національної безпеки. Якщо держава може карати державних службовців за розголошення державної таємниці, про яку вони були обізнані з посади, то розголошення державної таємниці іншими особами не повинно визнаватися кримінальним злочином. Так, держава має право карати шпигунство, навмисну передачу відомостей, що становлять державну таємницю, іншим державам. Але держава не повинна відносити будь-які відомості з питань національної безпеки до державної таємниці. Воно має визначити в законі лише окремі та обмежені види відомостей, які не повинні підлягати розголошенню з метою захисту законних інтересів національної безпеки.

Важливою нормою є вимога про те, що ніхто не повинен підлягати стеженню або покаранню за критичні або образливі зауваження на адресу

держави, державної політики або дій, а також посадових осіб, якщо ці дії не були навмисними і не мали безпосередньої мети спровокувати насильство. Тому необхідні чіткі законодавчі обмеження на стеження з боку держави за фізичними та юридичними особами, які можуть включати обмеження на збирання та зберігання інформації особистого характеру та інших відомостей про приватним особам та організаціям, що здійснюють право на свободу слова або законну політичну діяльність, а також обмеження на збирання інформації про законні виступи, політичну діяльність чи релігію, при збиранні інформації про нелегальну діяльність організацій або окремих осіб. Необхідна заборона на втручання або перешкоджання з боку державних установ політичної діяльності, приватних осіб та організацій. На відміну від правоохоронних органів діяльність спецслужб не повинна бути спрямована проти громадян власної країни, які перебувають у ній на законних підставах резидентів, біженців або осіб, які отримали статус політичних біженців, якщо немає достатніх підстав вважати, що ця особа залучена до шпигунства, саботажу або терористичної діяльності. діяльність на користь іншої держави. Навіть якщо існує значна ймовірність того, що держава почне кримінальне переслідування особи за вказані злочини, повинні застосовуватися норми кримінального процесу [23].

Важливе значення має активізація правоохоронної діяльності на місцевому рівні, оскільки від цього зрештою залежить як стан правопорядку на адміністративній території, а й країни загалом. З цією метою слід розширити роль керівників місцевих органів влади здійснюватимуть постійний цілеспрямований діяльності в регіоні, включивши до Закону про місцеве самоврядування відповідне положення про їхні права та обов'язки щодо забезпечення криміногенної безпеки громадян, створення відповідних адміністративних структур, які здійснюватимуть постійний цілеспрямований вплив на організацію правоохоронної діяльності у регіоні, а також розробку та послідовне проведення у життя відповідних комплексних організуючих документів. Важливим завданням є підвищення ролі населення в охороні громадського порядку та боротьби зі злочинністю, оскільки розширення складу

судів, збільшення чисельності органів прокуратури, поліції, митниці та інших правоохоронних органів обмежено фінансовими та кадровими ресурсами, а в політичному плані веде до утворення не демократичної, а поліцейської держави.

Цьому можуть сприяти такі заходи: залучення засобів масової інформації, установ освіти та культури країни до виховання правової свідомості громадян; створення громадського руху антикримінальної спрямованості; відродження на новій організаційній основі самоорганізації громадян щодо підтримки законності та правопорядку; посилення охорони житла, малих підприємств та інших об'єктів силами зацікавлених груп громадян; розвиток інституту громадських помічників працівників органів внутрішніх справ; залучення до забезпечення безпеки громадян від злочинних проявів службовців та інших нових місцевих структур. Підкреслимо, що зазначені організаційні та правові заходи побудови системи безпеки лежать у площині реалізації норм сучасної концепції прав людини, адаптованої Конституцією України [21].

Однак найважливішою складовою загрозою національній безпеці сучасної держави є зростання злочинності, що продовжується. Відповідно, кримінальне законодавство має реалізовувати норми прав людини в державному правовому полі, що об'єктивно є одним з найважливіших правових засобів забезпечення національної безпеки. Найбільш значущі загальносоціальні ідеї справедливості, рівності, гуманізму, що становлять зміст прав людини, через правосвідомість законодавця впливають на процес кримінально-правового відображення суспільно небезпечної поведінки. Саме вони дозволяють поглянути на цю поведінку крізь призму існуючих морально-культурних цінностей, намітити первісні параметри та небезпеки злочинів та відповідальності, що настає за їх скоєння, забезпечити «захист суспільства від злочинів, але не за всяку ціну, і, у всякому разі, не ціною руйнування суспільства, – такі критерії культури кримінального права, що вписуються в формулу не далі і не більше» [37; 43, с. 122]. Водночас і суспільно небезпечна поведінка, будучи явищем соціальної дійсності, що стосується життєво важливих інтересів суспільства, ще на до

правовому рівні відображається у вказаних гранично широких ідеях суспільної свідомості.

Проте система національної безпеки повинна передбачати також вивчення та усунення причин злочинності, зниження можливостей скоєння злочинів та їх попередження. У цьому сенсі кримінологічний контроль має бути частиною соціально-правової політики держави та найбільш гуманної стратегії стримування злочинності та її окремих видів. При цьому йдеться про всі види злочинів, у тому числі про тероризм. Так, боротьба держави з тероризмом повинна включати не лише реакцію на його факт, як на загрозу, а й дослідження її причин, їхнє викорінення. Справа в тому, що «боротьба з загрозами – це боротьба зі наслідками. Вона дає лише тимчасовий успіх, лише часткове вирішення проблеми. Зберігся джерело небезпеки через деякий час за сприятливих умов дасть нові сходи небезпеки, які при впливі певних фактів, особливо суб'єктивного характеру, досить швидко переростають у загрози» [20]. Профілактика злочинності в сучасних умовах може стати однією з головних і гуманних стратегій стримування злочинності. Вона частково реалізується у державних програмах посилення боротьби зі злочинністю.

Система попередження злочинності, що функціонує у рамках системи національної безпеки, повинна мати інституційну визначеність. Ми вважаємо, що вона може включати наступні фактори: організацію об'єктивного статистичного обліку, соціологічних та інших форм інформації про криміналізацію населення в цілях отримання необхідних даних про реальну кримінологічні обставини в країні, місті, районі, галузі або сфері діяльності; систематичний моніторинг та аналіз відомостей про злочинність, інші правопорушення та пов'язані з ними економічні, соціальні, організаційні, правові процеси, криміногенність яких може зростати або зменшуватися залежно від різних соціально-економічних ситуацій; безперервне прогнозування злочинності, її різних видів; розробку адекватних заходів контролю та попередження злочинності; розрахунок сил і коштів, які необхідні для ефективного контролю та попередження злочинності; фінансування та

матеріально-технічне забезпечення заходів щодо попередження та контролю злочинності; аналіз ефективності контролю; об'єктивну та систематичну інформацію населення про кримінальні обставини в країні, регіоні, місті, районі, галузі або сфері діяльності, про вживані заходи, ціну злочинності і ціну боротьби з нею, реальних результатах запобіжної роботи; правове виховання та правове навчання населення.

Таким чином, центральним системоутворюючим принципом національної безпеки є національний інтерес. Відповідно, інституціоналізація його принципів відбувається через усвідомлення реально існуючих та можливих загроз реалізації цих інтересів. Національні інтереси та загрози, таким чином, отримують концептуальне оформлення в документі, що визначає стратегічні цілі та завдання держави щодо підтримки та розвитку національної безпеки, а також ідеологічно базується на сформованих у них інтересах та загрозах.

В Україні цим документом є Стратегія національної безпеки [32]. Інституціоналізація національних інтересів відбувається шляхом прийняття відповідних нормативно-правових документів та створення певних адміністративних та силових структур. У демократичних суспільствах ця інституціоналізація відбувається і через включення в цей процес органів самоорганізації населення.

З цієї причини дехто вважає, що визначити національний інтерес неможливо. Деякі автори [52], звертаючи увагу на те, що знаходиться на шляху великих перетворень, проходить період «глибоких корінних зрушень, які можна охарактеризувати як революційні» [52], підкреслюють, що ситуація, що склалася, типова для такого часу: в суспільстві немає консенсусу при усвідомленні необхідності радикальних змін, самих основ організації та функціонування суспільного життя і що в такій ситуації практично не застосовується звичайний механізм узгодження інтересів. З цього робиться припущення, що така ситуація не зберігатиметься нескінченно довго. У міру згасання революційних процесів і загальної стабілізації (як економічної, так і політичної) має «відбуватися якщо не взаємне переплетіння, то принаймні

взаємне притирання позицій існуючих у суспільстві впливових груп інтересів» [11, с. 43].

При оперуванні поняттям національний інтерес як його суб'єкта мають на увазі «націю-державу», тобто не етнос, національну групу, а народ – сукупність населення, що проживає на даній території.

Держава також покликана бути виразником спільних інтересів і вона здійснює цю функцію, як правило, тим кращим і успішнішим, чим більш демократичним та правовим є його устрій. Однак боротьба за владу завжди була і залишається ареною найгострішої політичної боротьби. І кожна партія чи суспільний рух, які прагнуть цієї влади, обґрунтовують свої домагання тим, що вони здатні краще за інших висловити спільні інтереси. Як правило, це вдається партіям (рухам), що виражають інтереси тих класів та соціальних груп, самих основ організації та функціонування суспільного життя і що в такій ситуації практично не застосовується механізм узгодження інтересів або можливий.

Отже, ефективна реалізація національних інтереси та загрози, таким чином, отримують концептуальне оформлення в документі, що визначає стратегічні цілі та завдання держави щодо підтримки та розвитку національної безпеки, а також ідеології – все те, що утворює конституційні ознаки правової держави. Також визначено, що надійне представництво національно-державних інтересів вимагає залучення всіх інститутів громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Держава як суб'єкт національної безпеки

Провідна роль держави як основного суб'єкта національної безпеки визначає і значення державної правової політики у сфері її забезпечення. Під політикою ми розуміємо сферу взаємовідносин та різних видів діяльності між соціальними спільнотами та групами людей щодо здійснення спільних інтересів за допомогою різноманітних засобів, основним з яких виступає політична влада. Як соціальне явище політика завжди пов'язана з відносинами різних груп суспільства, які свої політичні амбіції виражають у відповідних інтересах, що мають соціальну, а отже, і політичну значимість. Тому сенс політики укладено саме у цій сфері – сфері інтересів, які визначають сутність відносин між соціальними групами суспільстві [7].

При цьому оскільки головним засобом реалізації інтересу є влада, то політика як діяльність закономірно завжди пов'язана з владою або з боротьбою за владу, або з прагненням впливати на владу, або з реалізацією влади. У плані функціонування предметним полем політики завжди є [48, с. 29], «по-перше, регулювання взаємовідносин між різноманітними суб'єктами суспільного життя та зведення їх до цілісності, спільності; по-друге, розробка перспективних цілей та моделей суспільно-політичного розвитку суспільства та держави та мобілізація мас на їх виконання; по-третє, політична соціалізація індивідів, тобто послідовне включення людей до усвідомленого процесу політичного життя та дії, що потребує політичних знань та культури».

Суб'єктами політики у процесі реалізації цих функцій виступають як людина (громадянин), так і соціально-етнічна група, клас, громадське об'єднання, партія і, звичайно ж, сама держава, яка має політичну владу. Державна політика, таким чином, є реалізація волі народу, що становить

державне ціле, конкретизоване в національних інтересах і закріплене в праві, що є в правовій державі основним засобом її забезпечення.

Разом з тим і процеси глобалізації, які багато в чому забезпечують активізацію діяльності міжнародного тероризму, поставили проблеми забезпечення безпеки будь-якої держави у світі на перше місце, коли практично всі події суспільного життя оцінюються під кутом зору загроз інтересам національної безпеки.

У цьому є безсумнівним фактом те, що незалежно від відповіді поставлені питання, незалежно від підходів, що у науці, вчені солідарні у цьому [49], що «на відміну військових катаклізмів, притаманних періоду переділу вже поділеного світу у першій половині ХХ століття, процеси перерозподілу сфер впливу наприкінці століття та на початку ХХІ відбуваються в основному мирним шляхом, за рахунок фінансово-економічної та політичної експансії».

Кінець ХХ століття був ознаменований значними змінами в різних сферах світового порядку. Вони здійснили прямий і кардинальний вплив на міжнародне та внутрішнє становище України, позначившись на всіх його сторонах. Це визначило необхідність розробки ефективної державної безпекової політики, в якій, по суті, фокусується вся складність процесу перетворення в Україні, умовою і метою реформування країни на багато років. Інституціоналізація в Україні сильної, дієздатної державності, що спирається на стійку політичну систему, вимагає вивчення питань забезпечення комплексної політичної безпеки на суворій науковій основі з урахуванням усіх аспектів цієї багатофакторної проблеми. Стратегія держави має бути спрямованою на визнанні ролі влади, політики у забезпеченні благополуччя, соціально-економічного та культурного розвитку населення України, підтримці внутрішнього порядку, управлінні країною, здійсненні взаємодії з іншими державами. Вона спрямована, перш за все, на зміцнення політичної безпеки держави.

Тобто без акценту державної політики у сфері забезпечення національної безпеки на політичній безпеці важко вирішити завдання забезпечення безпеки

України взагалі. На наш погляд, політична безпека повинна розглядатися як стан захищеності політичних інтересів особистості, суспільства та держави, що забезпечується сукупністю заходів щодо виявлення, запобіжні та усунення тих факторів, які можуть завдати їм шкоди, обумовити політичний регрес і навіть загибель держави, а також перетворити політику з творчо-конструктивної на руйнівну.

Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки свій концентрований вираз має у Стратегії національної безпеки України [32], в якій сформульовані національні інтереси країни, цілі та завдання щодо їх захисту. Національні інтереси України полягають «у непорушності конституційного ладу, інститутів державної влади, у забезпеченні громадянського миру та національної згоди, суверенітету та територіальної цілісності держави, у політичній стабільності, у єдності правового простору, забезпеченні законності та підтримці правопорядку та у завершенні процесу демократичного суспільства, а також у нейтралізації причин і умов, що сприяють виникненню політичного та релігійного екстремізму, їх наслідків (соціальних, міжетнічних та релігійних конфліктів, тероризму), у розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва» [32]. Політичні інтереси ґрунтуються на політичних цінностях суб'єктів політики, саме вони визначають ступінь важливості політичних інтересів, пріоритетність їх реалізації відповідними політичними інститутами та органами державної влади. Водночас система політичних цінностей утворює внутрішній стрижень політичної культури як аксіологічну основу потреб та інтересів. Це є одним з основних стимулів політичної діяльності в рамках політичного процесу країни.

Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки в аналізованому аспекті політичної безпеки повинна враховувати явне переважання у державній політиці корпоративних інтересів панівних елітарних груп, на рисунку у Додатку В визначено місце державної політики у системі національної безпеки. Ці інтереси часто (якщо не завжди) далекі від того, щоб стати узагальнюючим вектором інтересів більшості населення, та їх реалізація

можлива у цьому випадку лише радикальними засобами, застосування яких дестабілізує соціально-політичну ситуацію.

При розробці державної політики необхідно висловити відношення до міжнаціональних і міжрегіональних протиріч, викликаних історико-культурними, конфесійними причинами, нерівномірністю в розвитку окремих регіонів, протиріч між модернізацією в технологічній і культурній сферах і традиційним соціокультурним середовищем. Слід розробити систему заходів, що перешкоджають контролю держави над ситуацією в країні в цілому або над економічною ситуацією (перехід під економічний та політичний вплив мафіозних кримінальних структур, регіональних еліт, іноземних груп впливу тощо через деякий критичний поріг).

Для політичної безпеки суттєво невміння чи небажання влади домогтися конструктивного діалогу з опозицією, забезпечити її участь в політичному процесі в рамках правового поля боротьби за владу між конкуруючими угрупованнями правлячої еліти.

Необхідно досягти повноти та достовірності інформації про реальну ситуацію як державних органів, так і населення. Спотворене інформування нерідко породжується не тільки потребами стратегії та тактики політичної та соціальної боротьби окремих соціальних верств та груп, а й соціальною безвідповідальністю засобів масової інформації, викликані відсутністю професіоналізму, нерозумінням соціальної діяльності, порушенням етичних норм інформаційної діяльності (яскравим прикладом є міфологізація російськими ЗМІ збройного конфлікту на сході нашої держави) [40].

Процес модернізації, формування інститутів громадянського суспільства і правової держави, що затягнувся, є причиною такої загрози, як регіональність багатьох структур суспільства, відсутність скріплюючих основ держави і суспільства, як-то політичні партії (існуючі сьогоднішні проекти носять, як правило, номінальний, маргінальний характер, не сприймаються населенням як загальний, національний початок), громадські та приватні структури, що стосуються населення більшості регіонів [10, с. 69].

Відповідно, державна політика у сфері забезпечення національної безпеки повинна враховувати, що в процесі генези правової держави саме правові засоби стають основними в її забезпеченні. Однак було б помилкою вважати, що «правове забезпечення національної безпеки може бути зведене до формально-юридичного аспекту проблеми, тобто до екстенсивної розробки нормативно-правових документів, які дедалі більше деталізують регламентацію правовідносин у цій сфері» [3, с. 59].

Не є вирішенням проблеми та надмірне розширення повноважень правоохоронних органів. Як видається, першорядну роль тут відіграє воля керівників держави щодо забезпечення національної безпеки, заснована на глибокому розумінні та знанні інтересів держави, суспільства та особистості, що реалізується та інституціоналізована в системі запропонованих організаційно-політичних, правових, військових та іншого захисту цих інтересів.

У державній політиці взагалі, у тому числі й у сфері забезпечення національної безпеки, є очевидною як об'єктивність, так і необхідність взаємодії політики і права, оскільки без цієї взаємодії немислиме становлення, успішне функціонування національної безпеки та життєздатність самої держави. Воля держави конкретизується у відповідних політичних рішеннях та документах, які надалі набувають правової форми.

Різні політичні та правові системи культивують різні способи реалізації цієї волі, обумовлюючи цей процес особливостями політичних режимів. В умовах демократії, тобто інституціоналізації правової держави та громадянського суспільства, єдино адекватним способом здійснення намірів держави щодо захисту національних інтересів є тісна та глибока політико-правова взаємодія, межі якого в цілому визначаються нормами Конституції України [21], що має передумови в самому характері політичної системи та політичного процесу.

Проблеми розвиненої політичної системи і політичного процесу, що динамічно розвивається, самі по собі не є звичними для нашої країни. Якщо в

західних країнах інститути безпосередньої і представницької демократії, участі народу у здійсненні влади через політичний процес розвивалися здавна, органічно і поступово, то в Україні реальний політичний процес констатується лише останні 18 років. Він будується з урахуванням народовладдя, плюралізму, верховенства закону, рівності громадян, поділу влади, політичних права і свободи тощо. Так чи інакше, поняття політична система пов'язане із поняттям влади. В.О. Антонов [4] дав наступне визначення: «політична система – характер організації влади у суспільстві та державі, система її інститутів, співвідношення державних і громадських основ в управлінні громадськими справами, становище особистості, реальний політичний режим» [4].

Таким чином, політична система у вузькому значенні – це система інститутів, які здійснюють владу та прагнуть до неї. Характер і сутність політичної системи безпосередньо залежить від державного режиму. Так, за демократичного режиму влада належить народу, отже, політична система є системою інститутів народу, якими він свою владу здійснює. Акції, дії, що становлять зміст цього здійснення, у сукупності становлять політичний процес. Тому політичний процес можна визначити як «дії щодо здійснення влади народу, управлінню суспільними і державними справами, як оформлені правом, так і протікають на основі інших соціальних норм – політичних традицій, звичаїв, статутів політичних партій та ін.» [52].

Сенс державної політики у аналізованому аспекті у тому, що, як суб'єкт політичного процесу, діяльність якого пов'язана з іншими суб'єктами, держава має політичну волю, яка полягає у бажанні й можливості реалізовувати свої владні функції та інтерпретовану як волевиявлення народу. Останнє концептуалізується у вигляді доктринальних підходів до всіх сфер суспільних відносин, які містять як оцінки процесів, що відбуваються в країні, так і оцінки ролі, функції та повноваження державної влади впливати на них. По суті, це є змістовною основою прийнятих (або не прийнятих) надалі нормативно-правових документів.

У сфері національної безпеки, забезпечення якої є першорядним завданням держави, це означає інтерпретацію національних інтересів, конкретизовану в трактуванні інтересів держави, суспільства та особистості. Так, проблемі визначення основ забезпечення захисту національних інтересів присвячено головний документ у цій сфері – Стратегія національної безпеки України 2020 року [32]. У ній відображена сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в галузі забезпечення повинно мати відповідні гарантії того, щоб воля держави щодо забезпечення національної безпеки дійсно була заснована на глибокому розумінні та знанні національних інтересів, а закон відображав би волевиявлення народу. Законодавчий процес є завершальною стадій та можливостей. І при цьому неодноразово відзначається нерозвиненість законодавчої основи, необхідність удосконалення законодавства України [41], створення ефективного механізму контролю за його дотриманням, зміцнення правопорядку та ін.

Отже, національна безпека покликана реалізувати захищеність національних інтересів, що відображаються в процесі інституційно-правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, інституційно-правове регулювання правовідносин у сфері національної безпеки виражає тенденцію закріплення права на безпеку, змістовно артикульовану Стратегією [32], і представленою певною сукупністю нормативно-правових документів [30].

Але необхідно наголосити, що законодавче забезпечення національної безпеки не є суто юридичною процедурою. По суті – це акт волі держави як суб'єкта політичного процесу. Тому у плані розгляду ролі державної політики у сфері забезпечення національної безпеки істотним є те, що розгляд та прийняття закону (законодавчий процес) є необхідною складовою політичного процесу. Функціонування інститутів демократії повинно мати відповідні гарантії того, щоб воля держави щодо забезпечення національної безпеки дійсно була заснована на глибокому розумінні та знанні національних інтересів, а закон відображав би волевиявлення народу. Законодавчий процес є завершальною стадією політичного процесу як конкретного політичного

зусилля, спрямованого на закріплення в нормах права того чи іншого інтересу суб'єктів політичної системи [15].

Таким чином, розробка та реалізація правової політики у сфері національної безпеки є діалектичним процесом, в якому держава як основний суб'єкт політичного процесу концептуалізує свою волю, встановлює відповідні правові норми, що реалізують ці концептуальні установки, здійснює правотворчу діяльність, забезпечує реалізацію права, його охорону та гарантію, тоді як право закріплює норми держави, компетенцію органів державної влади щодо національної безпеки, фіксує межі та межі своєї діяльності щодо її забезпечення. Подібні механізми формування системи національної безпеки стають можливими в умовах демократичного режиму влади, інституціоналізація якого в державі відбувається з 2004 року.

Отже, резонно припустити, що відомою гарантією успішності цього процесу є подальша модернізація її політичної та правової систем, яка спрямована на розвиток інститутів правової держави та громадянського суспільства, що реалізують відповідно до історичних та культурних особливостей країни права і свободи людини. Створення правової держави є складним процесом удосконалення всієї правової системи, насамперед її нормативної основи, використання сучасних технологій підготовки правових актів та їх виконання. Дія системи політико-правових інститутів сучасної держави, її постійне, безперервне функціонування, пов'язане з практичним здійсненням інтересів особистості, суспільства і держави, потребує глибокої модернізації. Це тим більше важливо, що демократична держава одним із своїх найголовніших завдань ставить забезпечення прав та безпеку своїх громадян, тому її рішення має бути підпорядкована діяльність усіх політико-правових інститутів при реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки.

2.2. Концептуально-правові пріоритети національної безпеки

Стратегія національної безпеки України [32], передбачає інституційну стійкість її парадигмальних складових як системи. У цьому сенсі можна говорити про оцінку сучасного концептуального змісту національної безпеки держави як результат розвитку її елементів, починаючи з найдавніших часів.. Так, враховуючи її соціальну значимість у плані імплікації цінного змісту культури країни, як способу соціальної інтеграції, очевидно, що Стратегія, формулюючи основні інтереси особистості, суспільства і держави, так само як і основні загрози цим інтересам, тим самим відображає відповідні історичні умови, що складаються в сучасному світі, умови існування в ньому держави, а також внутрішні умови, що дозволяють або не дозволяють реалізувати національні інтереси.

Держава стає основним інститутом у забезпеченні національної безпеки, ототожненої з національною безпекою. Надалі еволюція основ національної безпеки визначається тенденцією інституційної генези особистості та суспільства. На наш погляд, було сформульовано такі основні інституціональні форми, як особистість, суспільство та держава в ідеї соборності. Квінтесенцією цієї ідеї є модель соціальності, яка заснована на духовному принципі інтеграції індивідів. Так, сам принцип інтеграції пов'язаний з духовним вибором людини (з урахуванням любові, але на основі приватного інтересу).

Відповідно, суспільство є духовною громадою, заснованою на служінні універсальному православному ідеалу. Інституціоналізація держави визначається саме духовними критеріями, формально впорядковуючи і систематизуючи їх. Ймовірно, найбільш показовим інтелектуальним феноменом цієї традиції є наука про державу О. Зіневич [16], висловлюється однією фразою – «Ми – держава».

Можна сказати, що саме в кінці ХХ ст. завершується процес інституціоналізації особистості, суспільства та держави. При цьому йдеться не лише про моральну інституціоналізацію, а й про політичну та правову, що

особливо важливо у формуванні сучасних основ національної безпеки. Саме з цього часу можна говорити про особистість як про суб'єкт політичного процесу, а також історичну генезу. Отже, найглибшою інституційною основою суспільства є рівність, що змістовно наповнює соціальну справедливість. Водночас суттєвим та визначальним моментом основ національної безпеки даного періоду часу є інституційна роль держави, яка, по суті, як і раніше поглинає особистість і суспільство, оскільки вони є його сферами. Тому так само, як і у шістнадцятому столітті, національна безпека зводиться до державної безпеки, а державна безпека – до безпеки держави. У зв'язку з розпадом Радянського Союзу і становленням нової України, полягає саме в корінному ламанні доктринальних основ національної безпеки. У сучасній Україні вперше було розроблено Концепцію національної безпеки [31], остання її редакція була прийнята в липні 2003 року. А у вересні 2020 році була прийнята Стратегія національної безпеки [32], а під «стратегією мається на увазі система поглядів на забезпечення в державі безпеки особистості, про моральну інституціоналізацію, а й важливо у формуванні загроз у всіх сферах життєдіяльності» [11, с. 102]. Але головне полягає в тому, що дана Стратегія вперше розмежовує особистість, суспільство та державу як самостійні інститути, розглядаючи їх як об'єкти національної безпеки та як її суб'єкти.

Основні завдання у сфері забезпечення національної безпеки ґрунтуються на таких основних засадах [32]: «1) стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; 2) стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; 3) взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед із Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки [39; 50], прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України». У той же час акцентується увага на тому, що пріоритетною

політикою держави є захист національних інтересів в економічній сфері. При розгляді системи забезпечення національної безпеки, проголошується, що її основу складають органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки, що здійснюють заходи політичного, правового, організаційного, економічного, військового та іншого характеру, спрямовані на безпеку особистості, суспільства та держави. Відповідно, у формуванні та реалізації політики національної безпеки беруть участь: Президент України, Верховна Рада України, Рада національної безпеки та оборони, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, судовий контроль і громадський нагляд показано у (Додатку В). Таким чином, можна сказати, що Стратегія національної безпеки України виділяє національну безпеку як головну проблему в розвитку державності і суспільства. У ній визначено основні об'єкти національної безпеки, якими є особистість, суспільство та держава. У цьому особистість та її інтереси поставлено перше місце. Вперше за історію України як основи офіційної доктрини проголошується, що національні інтереси – «це сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави» [32]. Тим часом слід сказати, що цей документ є лише одним із етапів формування державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, що потребує подальшого розвитку.

Ще раз необхідно наголосити, що за своєю суттю національна безпека відображає зв'язок безпеки з нацією. Тут під нацією ми маємо на увазі певну територіально-державну спільність, засновану на суспільні відносини та суспільну свідомість, інститути держави та суспільства, яка може включати безліч національностей зі своїми традиціями, звичаями та культурою. Національна безпека виражає стан нації, який включає суспільні відносини та суспільну свідомість, інститути держави та суспільства, їх діяльність, що сприяють або перешкоджають реалізації національних інтересів, що полягають у протидії та компенсації будь-яких деструктивних обурень, що формуються всередині суспільства або за його межами, що перешкоджають потребам життєдіяльності та розвитку особистості.

Подивимося з цієї позиції на Стратегію національної безпеки України порівнюючи її із Доктриною безпеки США. Стратегія національної безпеки США оголошує захист національної безпеки, об'єктом якого є народ, територія та спосіб життя, головним завданням та конституційним обов'язком адміністрації США. По суті, виходячи зі змісту цього документа, можна сказати, що підтримка демократії за кордоном, насправді, займає далеко не останнє місце у пріоритетах політики американської адміністрації. Важливо відзначити, що документ не пояснює поняття демократії та утримання можливих загроз їй. Це уможлиблює гранично широку інтерпретацію даного поняття, як і її загрози, що може бути причиною втручання у внутрішні відносини інших держав [25].

Стратегія національної безпеки США поширюється на політичну, військову та економічну сфери. Великий інтерес мають підходи щодо застосування збройних сил США. Передбачається застосовувати збройні сили на території США та за її межами для протидії наступним видам загроз: поширенню зброї масового ураження, регіональної агресії, а також небезпеки дестабілізації обстановки в деяких державах. Особливий акцент робиться на тому, що в особливих випадках, коли на карту поставлені життєво важливі інтереси та питання виживання Америки, застосування сили буде рішучим і, якщо це буде необхідно, одностороннім. Це означає, що питання застосування військової сили, не спираючись на чіткі критерії випадків застосування, знаходиться лише в компетенції адміністрації і залежить лише від волі конкретних особистостей її представників [10]. Тобто збройні сили можуть бути задіяні в будь-якому регіоні без дотримання будь-яких стандартів, що належать до сфери міжнародного права. Політика по відношенню до нових демократичних держав, спрямована на збереження їх як демократій, прихильних до ідей ринкової економіки та дотримання прав людини, є найважливішою частиною стратегії національної безпеки. Поняття національна безпека США розкриває стан безпеки особистості, суспільства і держави, зусилля з її зміцнення за допомогою нарощування збройних сил та активної

зовнішньої політики, діяльність з прискорення глобального економічного зростання США та підтримка демократії там.

Актуальним є питання пріоритетів політики нашої держави із захисту національних інтересів, квінтесенцією якої є Стратегія національної безпеки України [32], Стратегія інформаційної безпеки [34], Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року [35], Стратегія біобезпеки та біологічного захисту [36], Стратегія воєнної безпеки України [33]. Так, з часу прийняття Закону України «Про національну безпеку» [30] 2018 р. і до прийняття Стратегії [32] сформувалися певні тенденції в цій галузі. Систему стратегічних документів у сфері національної безпеки показано на рис. у Додатку Д. Стійкою є вимога про те, що на концептуальному рівні національна безпека має ґрунтуватися на принципах інтелекту, моральності, духовності. Неодноразово проголошувалося, що забезпечення національної безпеки, на думку авторів [13], – це діяльність держави та всього суспільства, спрямована на здійснення загальнонаціональної ідеї, захист національних цінностей та інтересів, що, безумовно, відповідає вимогам цього феномену.

Основним завданням політики національної безпеки в цей період проголошувалося забезпечення безпеки та захист громадян, суспільства, зміцнення державності, забезпечення гідної ролі та місця України на світовій політичній арені. В якості ж мети національної безпеки розглядалося забезпечення кожній людині та кожній сім'ї гідного рівня життя, а як національний інтерес висувається всіляке зміцнення держави як організуючого початку, покликаного забезпечити територіальну цілісність та зовнішню безпеку, виробити адекватні форми здійснення різних національно-етнічних, релігійних та культурних цінностей.

При постановці завдань національної безпеки конкретизуються загальнотеоретичні становища, із визначенням механізмів реалізації політики національної безпеки. У той же час ми солідарні з авторами [5, с. 68], які вважають, що «на жаль, поряд з об'єктивною оцінкою внутрішньополітичної та міжнародної обстановки, у документі мають місце певні протиріччя, примарні

надії та добрі побажання». Це стосується і очікуваних найближчим часом помітних позитивних зрушень в економіці, і значного зниження потенційної загрози розв'язання великомасштабної агресії проти України. Складена в суворій кореляції з Конституцією України [21], інституціоналізує норми сучасної концепції прав і свобод людини, вона зміщує акценти з дійсно життєвих інтересів народу, що утворює державне ціле, на приватні інтереси особистості, реалізація яких не є гарантією безпеки цілого.

Відповідно, безпека держави, сприймається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, нашого повноцінного суб'єкта міжнародної політики життєво об'єктивно зміщується на регіональний рівень міжнародної безпеки. У той же час [18] «є всі підстави вважати, що в даному випадку йдеться про глобальну небезпеку для України, що посилюється можливістю реального військового вторгнення Росії».

Процеси сучасної глобалізації у політичній та міжнародній сферах ведуть до зміни становища України у світі, її ролі на міжнародній арені. На основі нового світового порядку відбувається переділ сфер впливу, де Україні відводиться роль сировинного придатка, а не повноцінного суб'єкта міжнародної політики. Накреслено нову, надзвичайно вигідну транснаціональним монополіям, політичну карту світу з навмисною неточністю і розпливчастістю кордонів багатьох територій, що є областю масованого впливу Росії.

Державно-політичний розвиток нації зводиться до державної та політичної згуртованості громадян як державотворчої нації, єдність якої неможливо зруйнувати ні зовнішніми війнами, ні цивільними сутичками, ні переділом кордонів України, ні окупацією територій РФ. Важливу роль відіграє і збереження національної мови, тому що мова не є лише засобом спілкування. «Мова – це найважливіша умова інтеграції населення» [24, с. 55]. Він пов'язує народ з його історичним минулим і майбутнім. Від своїх предків ми відрізняємося звичками, побутом, одягом і освітою, а наші нащадки, очевидно,

не будуть схожі цим на нас, але всі ми, українці, говорили, говоримо і говоритимемо однією мовою, а значить, всі часи однаково мислити.

Тому збереження української мови є актуальним питанням національної безпеки нашої держави, і на її захист мають бути спрямовані безпекові дії держави, які зазначені в Стратегії національної безпеки [32].

Отже, національна психологія, національна самосвідомість, національний характер є основою державності. Потрібно врахувати, що глобалізація пред'являє вимогу структурування чергової нової системи міжнародних відносин та перебудови суспільства лише за ліберальними зразками. Важливим питанням національної безпеки є її ментальний вимір, де національний характер, правові та політичні цінності є одним із центральних елементів.

Тому серед найгостріших сучасних проблем, які слід відобразити в новій редакції Концепції, з урахуванням різних негативних факторів зовнішнього впливу та зростаючих протиріч внутрішнього життя стоїть проблема культурного та фізичного збереження українського народу. Вона повинна сформулювати завдання, спрямовані на відновлення нормальних умов життєдіяльності людей повсюдно, тим більше, що світова історія та історія України дають достатньо фактів для роздумів з приводу тісного зв'язку всіляких демографічних, національних, соціальних обставин, що практично одночасно виникають у ситуаціях певного типу розвитку держав. Ці завдання мають бути зорієнтовані на сім'ю, школу, університет, маючи на меті створення нових кадрів високої кваліфікації, фізичний, духовний і державно-політичний розвиток нації. Фізичний розвиток української нації передбачає зростання кількості людей, це багатодітні сім'ї, здорові та добрі діти, міцні старі люди, міцна і моральна молодь – все, що створює чисельний запас населення.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Інституційні інструменти територіальної безпеки

Однією з рис інституційно-правового становлення національної безпеки України є її територіальний аспект. Наприклад, міжнародна безпека з необхідністю укорінюється у її регіональному контексті, оскільки її суб'єктом є міжнародне співтовариство як диференційований суб'єкт. Тобто для реалізації національно-державного інтересу, що виражає систему оцінок міжнародної і внутрішньої ситуації країни, що складається, необхідні політичні та правові заходи, що відображають особливості положення цієї держави і запобігають можливим загрозам.

Важливо те, що такі заходи не завжди можуть відповідати правовому полю, в межах якого формується міжнародна безпека. У цьому сенсі подібна ситуація може розцінюватися як загроза міжнародній безпеці, отже, і процес регіоналізації може бути визнаний латентною формою загрози безпеці на всіх її рівнях. Водночас, говорячи про національну безпеку, слід визнати об'єктивність даного процесу на територіальному рівні, його безальтернативність за умов збройного конфлікту на сході нашої країни та тимчасово окупованої території Криму. Справа в тому, що національна безпека забезпечується не тільки великомасштабними державними програмами, а й тим політичним вибором, який створює принципові умови зовнішньої та внутрішньої безпеки. В нашій державі існує ціла низка об'єктивних причин, через які система безпеки сучасного суспільства має територіальний вектор.

Характерним прикладом є сепаратистський рух на Донеччині та Луганщині, що призвів до повного руйнування господарського комплексу території, торкнувся всіх галузей, всіх сфер економіки. Розташовані поруч

Харківська, Дніпропетровська та Запорізькі області, і навіть вся Україна отримали напруженість, що пов'язана з міграцією, мобілізацією кордону, непередбаченими бюджетними витратами.

Об'єктивність процесу територіального розвитку в Україні визначається появою нових характеристик суспільної системи в цілому, яка свої зміни у соціальній та економічній організації виявила у децентралізації. Фактично, таким чином, територіальний розвиток – «це реакція на кризу тієї системи управління, яка була заснована на жорсткому централізмі та уніфікації управлінських цілей та засобів щодо регіонів» [2, с. 27].

Форми та зміст процесу регіонального розвитку в Україні почали складатися на початку 90-х років минулого століття, коли слабкі рішення у сфері політики та економіки спонукали регіональні органи управління, що не мають реальних важелів впливу на хід реформ, соціальну захист населення, діяти лише в режимі оперативного управлінського реагування. Тоді сенс регіоналізації часто зводився до відстоювання регіональних пріоритетів та пільг (Донецьк), насамперед, щодо оподаткування, кредитування, бюджету, розподілу квот, ліцензій тощо, до формування альтернативної правової бази.

Тим не менш, очевидно, що національна безпека країни може виступати як найвища цінність лише за умови, що вона гарантує стабільність та стійке зростання у кожному з регіонів. Життєдіяльність регіонів, що протікає в сильній залежності від розвитку макроекономічних процесів та державно-політичних рішень державних органів влади, має спиратися на власні ресурсні та організаційні джерела. При цьому, наприклад, система економічної безпеки населення набувала все менш інституційних форм прояву (економічний захист і підтримка локальних об'єктів, конкретних груп людей у конкретних обставинах).

Територіальний аспект проблеми вимагає дослідження не стільки інституцій, скільки організацій, управлінських механізмів прийнятих рішень, як показано в таблиці Додатку К. Тут діють суб'єкти мезорівня системи національної безпеки, а об'єктом захисту стають локальні економічні

підсистеми та населення територій, де «...при відносно малих масштабах надзвичайних ситуацій можна ставити питання про економічну безпеку окремих населених пунктів, підприємств, громадян» [19, с. 241].

Якщо говорити про економічну безпеку, то територіальні аспекти економічної безпеки пов'язані з вирішенням специфічних завдань на середньому рівні системи соціально-економічного захисту суспільства – зі звуженням об'єкта безпеки до локальної підсистеми (населення конкретної території), підвищенням ефективності управлінських впливів, у тому числі щодо пом'якшення різного роду кризових явищ, регулюванням процесів у територіальних господарських комплексах, забезпеченням конкретних умов соціальної стабільності та економічного зростання, реалізацією загальних принципів політики безпеки, (на рис. Додаток К).

Проблеми територіальної безпеки пов'язані з проблемами безпеки національного рівня. Так, наприклад, діяльність особливо важливих економічних об'єктів і державних програм їхнього розвитку можуть блокуватися через відсутність бюджетних коштів. Більшість територіальних господарських комплексів склалися якраз на базі галузевих підприємств-монополістів та системи територіального поділу праці. Структурні суперечності у економіці, пов'язані з втратою традиційних партнерів, руйнуванням низки виробництв, скороченням зайнятості через проблеми галузевого розвитку призвели до того, що навіть у регіонах з відносно збалансованою місцевою економікою, відбувається вимушене та приховане вивільнення працівників, внаслідок чого безробіття досягає критичних показників [9].

Подібні приклади можна знайти у будь-якому з видів безпеки. Так, висока загроза у сфері соціальної безпеки. Великий потік міграції з гарячих точок сходу та країн ближнього зарубіжжя. Незважаючи на те, що більшість мігрантів володіють досить високою кваліфікацією і хочуть отримати роботу, на місцях кон'юнктура така, що вони рідко знаходять можливість працювати за спеціальністю. Відсутність житла, нестача коштів до існування, втрата або

зміна роботи призводять до того, що знову прибулі за об'єктивним статусом стають маргіналами, які не сприяють досягненню соціальної стабільності, а, навпаки, є найбільш нестійкою частиною населення, схильною до кризових та радикальних політичних настроїв [29].

Інша частина проблем пов'язана з ціновими диспропорціями в економіці, які не дозволяють вирішувати значну частину завдань щодо підтримки функціонування територіальних господарських комплексів та інфраструктури поселень. Так, підприємства галузі паливно-енергетичного комплексу, що є абсолютними монополістами, схильні вирішувати власні економічні проблеми методом підвищення цін. До того ж, державна політика в галузі встановлення регіональних тарифів на енергоносії досі була вкрай недосконалою. Внаслідок цього зима, як правило, є для територіальних адміністрацій майже «антропогенною катастрофою» [27, с.14].

Серйозна загроза національній безпеці, яка культивується макрорівнем, але особливим чином проявляється на регіональному рівні, пов'язана з інвестуванням господарських та соціальних програм розвитку поселень та територій. Більшість підприємств зазнають фінансового дефіциту.

Формування нового економічного механізму природокористування, пов'язаний з екологічною безпекою, об'єктом якої є природне місце існування, з погляду цінностей населення, далеко не останній за значимістю. У нас не так багато регіонів, де економічна чи соціальна нестабільність викликала б екологічними кризами, проте цей латентний стан реальних загроз не робить їх менш страшними за своїми, нехай віддаленими, наслідками. «У регіонах екологічного лиха та підвищеного екологічного ризику, як і раніше, проживає третина населення країни. Особливу тривогу викликають наслідки радіоактивного забруднення на територіях, що постраждали від катастрофи в Чорнобилі та поховання радіоактивних відходів, підтоплень» [51, с. 102]. На жаль, зони екологічної кризи продовжують тихо тліти, а відсутність дієвих заходів економічного, правового та контрольного характеру призводить до

накопичення нових факторів екологічної загрози у відносно чистих ще регіонах.

Колосальним джерелом нестабільності стали інфляція та дефіцит територіальних бюджетів. Часті затримки коштів на оплату праці та пенсійні допомоги фактично виключали можливість оздоровлення ситуації. А оскільки локальні кризові процеси постійно дають про себе знати, то в одній, то в іншій сфері господарського, соціального та політичного життя кожного регіону.

Проведений аналіз інституційно-правових процесів територіальної безпеки характеризує ті складності в будівництві та реалізації принципів нової системи безпеки, які виявляються саме на середньому рівні організації та управління громадянського суспільства. Але ми торкнулися лише деяких гострих проблем національної безпеки. Якщо ж говорити про стан справ більш комплексно, то необхідно враховувати всі показники стабільності та розвитку потенціалу країни на користь територіальних громад.

Особливості сучасного розвитку пов'язані, як ми вважаємо, саме з інституційними засадами становлення національної безпеки. Зміна важливих правил (принципів і прав власності, влади, соціальних статусів) ламає правовий простір, що склався за десятиліття, і звичайний порядок громадських зв'язків. Нові економічні та політичні групи складаються, багато в чому спираючись на принципи знайомства, особистої дружби та перевіреної співпрацею «надійності». Але значна частина дій, необхідних для бізнесу та соціального просування, не отримує поки що правової регламентації, і багато рішень належать до сфери компетенції чиновників та управлінців. І одна, і друга умова містять у собі можливості корупції. А ці явища не такі вже й рідкісні не тільки в центрі, а й на місцях. Загроза національної безпеки значно зростає у разі явної чи прихованої взаємодії комерційних структур, адміністрації підприємств, а також представників держави. При цьому важливе значення як і раніше має перерозподіл власності, в першу чергу власності на виробничі фонди, природні копалини, землю, нерухомість та ін., виявлення на цій основі загрози економічному розвитку країни, її територій, галузей, окремим підприємствам і

громадянам держави та розвиток правового забезпечення, розробка ефективної системи заходів щодо запобігання загрози. І якщо декриміналізація економіки та політичного життя дійсно почнеться з територій, то це стане одним з найвагоміших факторів оздоровлення ситуації і може реально повернути назад цілу низку негативних процесів у сфері національної безпеки.

3.2. Трансформація принципів національної безпеки України в умовах глобалізації

Проблема сучасної глобалізації в контексті національної безпеки пов'язана з ризиком втрати суверенітету національних держав, включених до глобалізаційних процесів. Держава справді зазнає суттєвих змін під впливом глобалізації. Це пов'язано насамперед із трансформацією світової економічної спільноти. Формується єдиний господарський організм, де національні господарські системи стають його частинами. Дійсно, в умовах, коли найважливіші рішення для національних економік приймаються не державами, а транснаціональними корпораціями, очевидно, що регулююча роль держави у цій сфері діяльності слабшає. У цьому контексті і виникає проблема ослаблення як внутрішнього, і зовнішнього суверенітету держави. Якщо ж ця ситуація пов'язана ще й із процесами модернізації, зумовленими вимогами входження країни у світовий економічний і політичний простір, то ці оцінки стають негативними щодо глобалізації.

Таким чином, у межах цієї логіки закономірне судження, що входження в глобалізацію підриває основи національної безпеки, як, втім, і судження, що глобалізація руйнує систему міжнародної безпеки, заснованої на сучасній концепції права і свободи людини. В цілому, можна виділити три види суджень, що відносяться до цієї проблеми.

До першого відноситься твердження, що глобалізація є фактором, що негативно впливає на динаміку сучасної національної держави. Основний аргумент на користь цього зводиться до вказівки на ослаблення регулюючого

потенціалу державності, ослаблення суверенітету, зниження міжнародного значення держави, підрип інститутів демократії, права і свободи людини та ін. До другого можна віднести прямо протилежне твердження, згідно з яким глобалізаційні процеси ставлять перед національними державами такі проблеми, які стимулюють його нарощувати активність, посилювати заходи щодо захисту свого суверенітету, щодо забезпечення інтересів своїх громадян, національної культури та самобутності. Розглядаючи глобалізацію як становлення планетарної цивілізації, прихильники цієї точки зору наголошують [10], що саме глобалізація змушує долучатися національну державу до високих стандартів сучасних інформаційних, соціально-економічних, політичних, правових та інших інфраструктур. Необхідність участі в таких інфраструктурах широких мас народу має забезпечити розвиток інститутів демократії. Третій напрямок претендує на роль золотої середини, прагнучи діалектично зняти протиріччя перших двох.

Глобалізація – це даність, прихильники такого погляду вказують на необхідність вироблення виваженої політики щодо глобалізації. «Генеральна лінія такої політики, пише В. Ф. Смолянук, – не боротьба проти глобалізації, а продумані, ретельно зважені заходи щодо найменш безконфліктної, плавної інтеграції у світове співтовариство держав» [10, с. 412]. При цьому інтеграція не заперечує, а підтверджує розвиток ідентичності та зміцнення стрижневих інститутів свого політико-правового поля.

На наш погляд, необхідно розрізнати глобалізацію як об'єктивний процес та її політичний дискурс, який концептуально виражений в ідеологічних підходах до неї. Глобалізація у вигляді інтеграції людства, пов'язана з універсалізацією форм людської життєдіяльності, не нове явище. На різних стадіях цього процесу можна говорити про різні форми та способи цієї інтеграції, але не про відсутність такої. Але оскільки йдеться про трансформації соціальних та політичних форм існування людини, то ясно, що ця універсалізація та інтеграція, маючи різні змістовні контексти, може розумітися

по-різному. Ідеологія глобалізму – це певний план глобалізації, в основі якого лежить реалізація інтересів суб'єктів глобалізації.

Таким чином, коли йдеться про глобалізацію, слід відрізнити її від глобалізму як ідеології. Насправді сьогодні ключовим політичним питанням є не питання про те, чи слід прийняти глобалізацію, а про те, яким має бути світ, якою має бути система міжнародної та національної безпеки. На перше запитання є дві відповіді – однополюсна або багатопольсна. Але від відповідного варіанту відповіді залежить і відповідь на два питання. Ідеологія сучасного глобалізму вважає, що світ має бути однополюсним. Звернемося до її аналізу.

Сучасний світ переживає реконструкцію системи міжнародної безпеки, яка існувала з початку ХХ століття. Йдеться, звичайно ж, про Вестфальську модель світу і про Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародної безпеки. Вестфальська система світу передбачає сильну державну владу із суворими правилами підпорядкування, ієрархії всередині держави [10]. Проте на міжнародній арені таких ієрархій немає, а діє принцип балансу сил. Тому кожна держава прагне могутності, насамперед, у військовій сфері.

Багато хто вважає, що формування нової структури світу може йти двома шляхами. Один шлях означає розвиток погано керованих процесів, де відносини між державами неминуче супроводжуватимуться застосуванням сили. Цей можливий світ дуже близький до всесвітньої катастрофи. Інший шлях пов'язаний з кризовим управлінням та створенням нових структур, з формуванням нового світоустрою з урахуванням нових реалій та інтересів різних учасників, серед яких держави, міждержавні організації, неурядові об'єднання, найбільші фінансові та бізнес-структури, як показано у Додатку Л. Тут держави зможуть надавати найбільш значний вплив на перебіг подій і не допускати розпаду Вестфальської та Ялтинсько-Потсдамської систем. Вважаємо, що в сучасному світі вже зроблено деякі кроки по шляху кризового управління.

Сьогодні до врегулювання конфліктів часто підключаються вищезазначені учасники. Погодження дій різних учасників – це головне у роботі нових акторів. Однополюсний світ означає економічне, політичне, ідеологічне та військове домінування у світі будь-якої з країн або групи країн, об'єднаних спільними інтересами та цілями, що мають загальну стратегію їх реалізації.

Головним завданням та конституційною особливістю адміністрації США, які оголошуються головною світовою державою, проголошується захист національної безпеки, тобто народу, території та способу життя. При цьому головними цілями та основними компонентами національної безпеки США в нових історичних умовах є: зміцнення власної безпеки за рахунок підтримки потужного оборонного потенціалу та використання активної дипломатії для розвитку співпраці з іншими країнами у сфері безпеки, діяльність, спрямована на відкриття іноземних ринків та прискорення глобального економічного зростання, та підтримка демократії за кордоном.

Об'єктивний перебіг еволюції відзначений етапами: багатополлярність, біполлярність, уніполлярність. Вже в самій послідовності цих етапів, можна бачити формування уніполю на основі безальтернативної потужності.

Розробка плану формування нового світового порядку включає: 1) адаптування місій, виконуваних уніполлярними інститутами, до завдань нової епохи; 2) поповнення цих інституцій з включенням нових демократій до їх складу, для того, щоб розширити їхню базу для здійснення глобального лідерства; 3) раціоналізація в них процесу прийняття рішень, з тим щоб вони могли справлятися зі збільшенням кількості учасників і з більш мінливим колом завдань нової епохи; 4) становлення міцної уніполлярної ідентичності, яка відповідає світові, в якому немає певного ворога.

У руслі цих підходів лежить і точка зору, згідно з якою основою системи міжнародної безпеки, що складається сьогодні, є особистість. Можна було б припустити, що ця думка нічим не відрізняється від традиційної. Це було б

справді так, якби концепція будувалася не на редукції державного суверенітету, а на визнанні того, що саме держава є гарантом реалізації прав і свобод.

Основним результатом цього підходу, в такий спосіб, є, по-перше, недооцінка значення інтересів суверенних держав у побудові системи міжнародної безпеки; по-друге, ігнорування моральних та політичних наслідків застосування сили, несанкціонованої світовою спільнотою; по-третє, фактичне порушення чинної структури міжнародного права.

Чинна сьогодні державна Стратегія національної безпеки України є, стратегічно вірно оцінює становище країни у тих глобалізаційних процесах. Це положення про те, що світ не є однополярним – він багатополлярний. Але визнаючи роль державного суверенітету у побудові національної та міжнародної системи безпеки, підкреслюючи фундаментальну роль прав людини та ООН у цьому процесі, Стратегія, проте, залишається непослідовною у формулюванні національних інтересів та пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики.

Складність, багаторівневість системи національної безпеки – держави, регіонів, соціальних груп, окремих людей – говорить про широкі ступені її градацій, яка на кожному з цих рівнів проявляється в специфічних формах і має самостійний зміст. При цьому треба зазначити, що зв'язок між рівнями безпеки людини (сім'ї) і держави неоднозначна. Низькому рівню безпеки індивіда може відповідати як низький, так і високий рівень безпеки держави в коротко- і середньостроковій перспективах. Аналогічно і високий рівень безпеки індивіда може бути реалізований на тлі як низького, так і високого рівнів безпеки держави.

В системі і структурі національної безпеки необхідно виділити елементи, що представляють найбільший інтерес в плані розкриття їх функціонування і формування: суб'єкт, об'єкт, національний інтерес, небезпеки і загрози. Важливим є те, що ці елементи формуються і функціонують в межах кожного з зазначених факторів системи, і утворюють основу всієї системи національної безпеки, показано на рисунку у Додатку Л.

Аналіз існуючих в науковій літературі [26; 46] підходів до національної безпеки показує, що вони застосовуються відповідно до визначення суб'єктного пріоритету.

Державна соціально-політична система являє собою складну ієрархічну структуру. Тому в якості об'єктів національної безпеки можуть бути виділені відносини макрорівня (економіка, політика, право, культура та ін.), регіонального та галузевого рівня (економіка, політика, право, культура та ін.) Невизначеність у сфері національних інтересів веде і до невизначеності для суб'єкта сторони національної безпеки, деконсолідованості різних соціальних груп і спільнот, до неузгодженості рішень суб'єктів, які здійснюють загальнонаціональний рівень безпеки. Неоднозначні оцінки громадської думки щодо статусу держави в світовому співтоваристві свідчить, на думку В. Цветкова [46, с. 51], про те, що «в нашому суспільстві немає сьогодні конструктивної ідеї, програми, гасла, які могли б працювати на відтворення України». Також пов'язують відродження міжнародного статусу країни не з розвитком військового промислового комплексу, а зі створенням [45, с.11] «ефективної економіки, здатної забезпечити населенню якісне життя».

Загальноприйнятим у науці є положення про те, що соціальна стійкість громадської системи є запорукою її безпеки. Однак досягається така стійкість в результаті дії дуже протилежних процесів на різних рівнях суб'єктної структури суспільства. Окремі групи населення прагнуть вижити і отримати гарантії зростання свого добробуту, а регіони – забезпечити стабілізаційними механізмами свої території. Але при цьому [26, с. 92] «вищий борг держави і його ключова функція полягають у тому, щоб забезпечити стабільність суспільства, його самозбереження і розвиток, відбити можливі загрози безпеці країни».

Тут політика передбачення повинна мати вирішальний пріоритет над політикою реагування на загрози та проходження за подіями. Але і цього недостатньо навіть випереджає, превентивна тактика конкретних дій сама по собі не матиме успіху, так як «забезпечення державної безпеки – задача по

самій своїй істоті довгострокова, стратегічна. Її рішення припускає розробку та та недостатньо до Закону України «Про національну безпеку України» (щодо включення доктрини економічної безпеки України до елементів планування у сферах національної безпеки і оборони)» [30].

Складність, багаторівневість системи національної безпеки – держави, регіонів, соціальних груп, окремих людей – говорить про широкі ступені її градацій, яка на кожному з цих рівнів проявляється в специфічних формах і має самостійний зміст. При цьому треба зазначити, що зв'язок між рівнями безпеки людини (сім'ї) і держави неоднозначна. Низькому рівню безпеки індивіда може відповідати як низький, так і високий рівень безпеки держави в коротко- і середньостроковій перспективах. Аналогічно і високий рівень безпеки індивіда може бути реалізований на тлі як низького, так і високого рівнів безпеки держави.

Отже, що глобалізація як об'єктивна цивілізаційна тенденція має саме опосередковане відношення до наведених концепцій глобалізму, в основі яких лежить ідея глобального панування. Однак глобалізація сама собою ніяк не пов'язана зі скасуванням державного суверенітету. Очевидним є те, що глобалізація пов'язана з процесом уніфікації міжнародного та внутрішньодержавного життя, заснованого на нових глобальних технологіях, на універсалізації економічної, політичної, правової сфер життя суспільства, асимілятивних тенденціях у культурі. Зрештою, це зумовлено утвердженням у світі гуманістичної парадигми особистості, суспільства і держави, легітимованої в правах і свободах людини.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано поняття національної безпеки, яке включає норми захисту життя, здоров'я, прав і свобод особи, власності, безпеки суспільства і держави та передбачає умови щодо реалізації екологічної, радіаційної безпеки населення. Зазначене поняття інституціоналізує стан захищеності особистості, суспільства і держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, а також стихійних лих і катастроф.

Доведено виникнення нового якісного стану продуктивних сил, економіки, збройних сил, взаємовідносини між особистістю і суспільством, державою, природою. Визначено, що найважливішу роль при цьому відіграє безпека особистості, суспільства і держави, стан і якість яких також є результатом цього процесу.

2. Визначено, що політика в сфері забезпечення національної безпеки формується всім суспільством і проводиться в життя політичним керівництвом країни, яким визначаються мета та ставляться завдання щодо захисту національних інтересів.

Доведено, що розумний баланс інтересів національної безпеки можна досягти за умови відкритої публічної влади. Це забезпечує право громадян брати участь у прийнятті рішень з питань, що стосуються визначення цілей та завдань служб безпеки, зобов'язує державу надавати відкриту інформацію.

Важливе значення має активізація правоохоронної діяльності на місцевому рівні. З цією метою запропоновано розширити роль керівників місцевих органів влади в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю в регіоні, включивши до Закону про місцеве самоврядування відповідне положення про їхні права та обов'язки щодо забезпечення криміногенної безпеки громадян.

3. Доведено місце державної політики у системі національної безпеки. Відповідно цьому інституціоналізація в Україні сильної, дієздатної

державності, що спирається на стійку політичну систему, вимагає вивчення питань забезпечення комплексної політичної безпеки. Стратегія держави має бути спрямованою на визнання ролі влади, політики у забезпеченні благополуччя, соціально-економічного та культурного розвитку населення України. Доведено, що політичні інтереси ґрунтуються на політичних цінностях суб'єктів політики, саме вони визначають ступінь важливості політичних інтересів, пріоритетність їх реалізації відповідними політичними інститутами та органами державної влади.

Для політичної безпеки суттєво невміння чи небажання влади домогтися конструктивного діалогу з опозицією, забезпечити її участь в політичному процесі в рамках правового поля боротьби за владу між конкуруючими угрупованнями правлячої еліти.

Реальний політичний процес будується з урахуванням народовладдя, плюралізму, верховенства закону, рівності громадян, поділу влади, політичних права і свободи. Наголошено, що дія системи політико-правових інститутів сучасної держави, її постійне, безперервне функціонування, пов'язане з практичним здійсненням інтересів особистості, суспільства і держави, потребує глибокої модернізації.

4. Проведений аналіз концептуально-правових пріоритетів національної безпеки показав, що держава стає основним інститутом у забезпеченні національної безпеки. Основні завдання у сфері забезпечення національної безпеки ґрунтуються на основних засадах, а саме: стримування; стійкість; взаємодія, що забезпечується відповідними суб'єктами та документами.

Отже, у сфері національних інтересів веде і до невизначеності для суб'єкта сторони національної нашого суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, об'єктивно зміщується на регіональний рівень міжнародної безпеки.

5. Об'єктивність застосування інституційних інструментів територіальної безпеки в Україні визначається появою нових характеристик суспільної

системи в цілому, яка свої зміни у соціальній та економічній організації виявила у децентралізації.

Територіальний аспект вимагає дослідження не стільки інституцій, скільки організацій, управлінських механізмів прийнятих рішень. Основним з них є економічний. Встановлено, що територіальні аспекти економічної безпеки пов'язані з вирішенням специфічних завдань на середньому рівні системи соціально-економічного захисту суспільства.

Серйозна загроза національній безпеці, яка культивується макрорівнем, але особливим чином проявляється на територіальному рівні, пов'язана з інвестуванням господарських та соціальних програм розвитку поселень та територій. Колосальним джерелом нестабільності стали інфляція та дефіцит територіальних бюджетів.

6. Визначено трансформацію принципів національної безпеки України в умовах глобалізації. Компоненти індексу міжнародної (глобальної) безпеки. В умовах, коли найважливіші рішення для національних економік приймаються не державами, а транснаціональними корпораціями, очевидно, що регулююча роль держави у цій сфері діяльності слабшає. Тому глобалізація змушує долучатися національну державу до високих стандартів сучасних інформаційних, соціально-економічних, політичних, правових та інших інфраструктур.

В системі і структурі національної безпеки виділено комплексні елементи, що представляють найбільший інтерес в плані розкриття їх функціонування і формування: суб'єкт, об'єкт, національний інтерес, небезпеки і загрози. Важливим є те, що ці елементи формуються і функціонують в межах кожного з зазначених факторів системи, і утворюють основу всієї системи національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення : монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 236 с.
2. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ: НІСД, 2014. 148 с.
3. Антонов В. О. Конституційно-правові засади забезпечення національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
4. Антонов В. О. Проблема формування ново нормативно-правової бази національної безпеки України на тлі нових викликів і загроз. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 71-77.
5. Богуцький П. П. Концептуальні засади права національної безпеки України : монографія. Київ-Одеса : Фенікс. 2020. 376 с.
6. Болобан О.В. Сутність поняття національної безпеки. *Наукові горизонти-2021*». Секція «Державне управління»: міжн. наук.-практ. конф. Англія. 30.09-07.10.2021. С.21-23.
7. Болобан О.В. Держава як суб'єкт національної безпеки. *Механізми управління розвитком територій*: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 1. Житомир: Поліський національний університет, 2021. С. 21-203.
8. Болобан О.В. Національно-державний інтерес як основний інститут безпеки. *Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami - 2021*», 2021 року ро sekcjach:» Секція «Державне управління» у м. Лодзь, Польща, 7-15 листопада 2021 року. С.38-40.
9. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

10. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол.: В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк та ін. / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ. 2016. 784 с.
11. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НІСД, 2011. 288 с.
12. Горбулін В.П., Качинський В.В. Засади національної безпеки України: Підручник. Київ: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
13. Дацюк А., Садовський В., Протораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. Київ, 2015. С. 121-125.
14. Державне управління у сфері національної безпеки: словник-довідник / за заг. ред. Г.П. Ситника. Київ: НАДУ, 2011. 692 с.
15. Доронін І. М. Організаційно-правові аспекти трансформації системи сектору національної безпеки та оборони. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 230-233.
16. Зіневич О. Реформування системи національної безпеки України. URL: <https://bintel.org.ua/nukma/nacionalna-bezpeka/> (дата звернення 19.08.2021).
17. Зіневич О. Пріоритети та реформування системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Сайт незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. URL: <https://bintel.org.ua/nukma/nacionalna-bezpeka/> (дата звернення 19.08.2021).
18. Ігор Козій, Тарас Тарасюк Стандарти НАТО: прогрес впровадження в Україні. *Громадська спілка «Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ»*, 2019, URL: <https://rpr.org.ua/news/standarty-nato-prohres-vprovadzhennia-v-ukraini/> (дата звернення 29.08.2021).
19. Економічна безпека України: монографія / за ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенко, Т.Є. Воронкової. Київ: ТОВ “ДКС центр”, 2017. 462 с.
20. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї

від 15 листопада 2000 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення 15.09.2021).

21. Конституція України. Прийнята на прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.10.2021).

22. Корж І. Ф. Правова безпека сфери доступу громадян до управління державним справами. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/12_13.pdf (дата звернення : 22.09.2021).

23. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2017 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2017. 372 с.

24. Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення. : монографія . Львів : Сполом, 2020. 418 с.

25. Ничипорчук Н., Вознюк Є. Секрет успіху США у сфері інформаційної безпеки. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії 2018. № 1. С. 66-71. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvckrc_2018_1_13. (дата звернення 15.10.2021).

26. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.

27. Орел М.Г. Політична безпека як наукова категорія та мета системи державного управління у сфері політичної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*: Запоріжжя: КПУ, 2017. № 2 (58). С. 11-16.

28. Партнерство заради миру Рамковий документ (укр/рос). від 10.01.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text (дата звернення 10.09.2021).

29. Помаза-Пономаренко А. Нові акценти у формуванні соціальної безпеки. *Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1(6). С. 43-48.

30. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 17.08.2021).

31. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України Редакція від 22.07.2003, підстава - 964-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр#Text>. (дата звернення 15.09.2021).

32. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України №392 від 14 вересня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. (дата звернення 15.09.2021).

33. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України № 121 від 25 березня 2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. (дата звернення 11.11.2021).

34. Про Стратегію інформаційної безпеки / Про рішення РНБО України від 15 жовтня 2021 року : Указ Президента України №685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. (дата звернення 11.11.2021).

35. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року / Про рішення РНБО України від 11 серпня 2021 року : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>. (дата звернення 19.11.2021).

36. Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту / Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року : Указ Президента України. URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U668_21.ht. дата звернення 11.11.2021).

37. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення 13.10.2021).

38. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості: Закон України № 35-VIII від

23 грудня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/35-19>. (дата звернення 13.10.2021).

39. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України № 2680-VIII від 07 лютого 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>. (дата звернення 13.10.2021).

40. Про створення Центру протидії дезінформації / Про затвердження рішення РНБО України від 11 березня 2021 року : Указ Президента України № 106/2021 від 19 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-21> (дата звернення: 22.01.2022).

41. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 року № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 29, ст.367. розд. II. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n15> (дата звернення: 14.01.2022).

42. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 8 лист. 2019 р. № 837/2019. Офіційний вісник Президента України від 19.11.2019. №24. стор.29, стаття 1038.

43. Семків Т. Удосконалення забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. №3. С. 119-128.

44. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. Київ: Вид-во НАДУ, 2012. 544 с.

45. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози / за заг. ред. К. А. Кононенка. Київ: НІСД, 2012. 80 с.

46. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків: Право, 2000. 164 с.

47. Шахов В.А., Лагодіна В.О. Українська еліта про стратегію

національної безпеки на перспективу. *Українська еліта та її роль в державотворенні*: Зб. наук. пр. НАДУ при Президентові України. / За заг. ред. В.М. Князева, М.І. Пірен. Київ., 2012. 206 с.

48. Шварцмантель Дж. Ідеологія і політика. Харків: Вид-во Гуманітарний Центр, 2009. 312 с.

49. Шевцов А., Мерніков Г. Формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки у країнах-членах ЄС. URL:<http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/13>. (дата звернення: 04.01.2022).

50. Як вплине на обороноздатність України перехід на стандарти НАТО. 21 грудня 2019. Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2019/12/21/yak-vpline-na-oboronozdatnist-ukraini-perehid-nastandarti-nato/>. (дата звернення: 14.01.2022).

51. Якібчук О.В. Особливості екологічної безпеки України в системі національної безпеки. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка* / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; відп. ред. А. Є. Конверський. Київ, 2014. Вип. 1 (1): *Державне управління*. С. 100-104.

52. Янчук А. В., Пригунов П. Я., Колесник В. Т. Формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 20/2016. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2016/20.pdf. (дата звернення: 04.12.2021).

53. International Security Index iSi <http://pircenter.org/en/static/international-securityindex-isi> (дата звернення: 24.01.2022).